

Kritische bibliografie

PLATO EN DE KUNST

Jacques De Visscher

Cornelis Verhoeven, *Het medium van de waarheid. Beschouwingen over Plato's houding tegenover de poëzie*. Bilthoven. Ambo, & Schoten, Westland, 1988, 246 blz., ISBN 90 263 0873 6

In de beschouwingen over kunst gaat men zo zelden in op de werkzaamheid van de kunst, of preciezer: op de betekenis die bepaalde kunstwerken voor de beschouwers hebben. Ofwel concentreert men zich al te sterk op het omschrijven van een definitie - en hierbij zijn de criteria verre van duidelijk, want men haspelt psychologische, historische en sociologische argumenten door elkaar. Ofwel heeft men het nagenoeg uitsluitend over allerlei anekdotes over de kunstenaars: de mondaine, frivole, gecomplexeerde, romantische, schizofrene of infantiele bezigheden van de producenten van gedichten en schilderijen buiten het domein van die werkzaamheden die hen (misschien) tot dichter of schilder promoveren. *La petite histoire* is inderdaad een geliefkoosd onderwerp van geroddel en nieuwsgierigheid in het artistieke milieu. Vaak zoeken de dichters en schilders dat er over hen gebabbeld wordt; ze willen in de kijker komen, aandacht krijgen. Daarvoor halen ze stunts uit opdat ze toch de nodige waardering zouden kennen, want zonder die 'officiële' erkenning worden ze geen 'kunstenaars', wordt hun werk niet door de commissie of door het museum aangekocht, en prijken ze niet in de even officiële catalogi. Ze worden klaplopers in het najagen van een beetje (vermeende) onsterfelijkheid. Deze ijdelheid komt daarentegen niet meer ter sprake bij een bepaald genre van de kunstgeschiedenis, waarin de kunstwerken dank zij de gecanoniseerde stijlen en de stromingen *sub specie aeternitatis* worden beschouwd. Gedichten en schilderijen zijn dan indrukwekkende cultuurmonumenten waar men uitsluitend tegen aanziet: men *moet* die dichtbundels of romans in de eigen bibliotheek *hebben*; men moet in het Louvre de *Mona Lisa* en in de Sint-Baafskathedraal het *Lam Gods* hebben gezien. Maar de vraag of dit alles iets concreets met ons bestaan te maken heeft, komt toch zo zelden aan bod.

Godsdienstige en politieke leiders hebben, binnen de bevoegdheden van de machtsuitoefening die ze zichzelf hebben toegeëigend, in de loop van de geschiedenis en in bepaalde regimes, meer dan eens oog gehad voor de draagwijdte en het effect die bepaalde kunstwerken, zoals gedichten en muziekstukken, zouden kunnen hebben. Zij realiseren zich dat naast het academische en anekdotische gedoe om en rond artisten en hun werk, nog 'iets anders' werkzaam is wat aan de verstandelijke beheersing zou kunnen ontsnappen. Maar dichters, muzikanten en toneelspelers kunnen, nóg subtieler

dan de politici en de priesters, de waarheid - wat zij ook moge betekenen - verkrachten en de goedgelovigheid van de mensen misbruiken. Daarenboven zijn de kunstenaars voor de politici en de priesters de minst betrouwbare bondgenoten in de strijd tegen de ironie en de scepsis. Kunnen kunstenaars voor de politici en de priesters goede maatjes zijn in allerlei mondaine en/of vrome aangelegenheden, datgene wat die kunstenaars maken, gaat in het publiek zijn eigen gang en kan uiteindelijk tegen de demagogie van de volksoepvoeders worden uitgespeeld of kan gewoonweg 'een andere waarheid' vertellen of zelfs helemaal niets vertellen, maar de mensen in buiten-rationele sferen meeslepen. De roes van ritme in de muziek of van het dichtelijke woord is wel niemand onbekend.

Is Plato, die men vooral een wijsgeer noemt, ook nog kunstenaar, een politicus en een priester, aangezien hij zo goed van de verleidelijke kracht van de kunst bewust schijnt te zijn? In het vlak van het politieke heeft hij wel iets geprobeerd; een priester is hij niet. Is hij echter geen bijzonder merkwaardig literair kunstenaar, een schrijver van indrukwekkende en subtiele dialogen waarin hij heel kleurrijke personages zoals Alcibiades, Aristophanes en Socrates, dialectische en/of enigmatische vertogen laat ontspinnen? Wellicht bekijkt men te weinig het oeuvre van Plato vanuit het literair-hermeneutische standpunt, dus met meer oog voor de specifieke narrativiteit, de eigenaardigheden van de personages, de plaats en de omgeving waarin de gesprekken plaats grijpen, de handelingen die ze verrichten naast of bij hun discussies, de wijze waarop ze worden geïntroduceerd en de manier waarop de dialogen worden afgesloten, de paradigmatische en syntagmatische positie van de dialoganten (en van alle componenten die de gesprekken stofferen), om dan nog te zwijgen over de verteller van de dialogen zelf - iemand die men wellicht even weinig psychologisch met Plato mag identificeren als de verteller van *A la recherche du temps perdu* met Marcel Proust of de verteller van *Der Prozess* met Franz Kafka.

Hoe dan ook, een van de vaak gecommenterde thema's in het oeuvre van Plato is de invloed van de kunst in de maatschappij die tegelijk om een politieke leiding vraagt. Het jongste boek van Cornelis Verhoeven, hoogleraar in de antieke wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam, *Het medium van de waarheid*, levert nu een nieuwe commentaar en interpretatie van de bekende houding tegenover de poëzie in Plato's oeuvre. Alvast dit: Verhoevens boek is tegelijk een bijzonder helder en grondig werk; het is voldoende uitvoerig en daarenboven origineel, zodat het ongetwijfeld naast de internationaal bekende commentaren en duidingen kan staan. Wie destijds van zijn beschouwingen over de allegorie van de grot, *Mensen in een grot* (Baarn, Ambo, 1983), heeft kunnen genieten, zal nu zeker dezelfde deskundigheid herkennen, waarmee de auteur zijn lezers in de wereld van Plato weet te introduceren. Dit nieuwste werk van Verhoeven, die al een heel oeuvre heeft en er elk jaar nog een paar boeken aan toevoegt, bestaat afgezien van een bibliografie over het onderwerp van de houding tegenover de dichter en zijn werk in de dialogen van Plato, uit twee

delen: een representatief aantal door Verhoeven vertaalde Plato-fragmenten waarin de antieke auteur zijn problematiek ter sprake heeft gebracht - dit deel verschijnt als appendix - en dan het deel waardoor dit boek een boek is geworden, namelijk de uitvoerige ontvouwing van de visie die in de dialogen ter sprake is gekomen. Deze ontvouwing is een interpretatie en dus meer dan een commentaar geworden. Verhoeven begint zijn eigen reflecties trouwens met het aanduiden van een nuttig onderscheid tussen commentaar en interpretatie. Het doel van een commentaar bestaat er immers in de in de tekst uitgedrukte gedachten "te verhelderen voor mensen die zonder dit middel deze gedachten niet of verkeerd zouden begrijpen. (...) Een interpretatie daarentegen dient niet de tekst of de auteur, maar gebruikt die als een uitgangspunt om helderheid te brengen in een sector van de werkelijkheid of van het denken die in de tekst ter sprake wordt gebracht. Niet de tekst, maar die werkelijkheid heeft het laatste woord of is het beslissende punt. Commentariëren is een filologisch, interpreteren eerder een filosofisch werk. Het eerste is uit zijn aard en altijd dienend, het tweede kan dat uiteindelijk niet zijn" (blz. 9).

Tussen de plooiën van zijn interpretatie komt ook Verhoeven zelf aan bod, en zonder een grof of schematisch besluit te formuleren, articuleert hij heel behoedzaam en voorzichtig de al eeuwenoude 'strijd' tussen filosofie en poëzie, waarbij hij, dialogerend met Plato's dialogen, de lezer de gelegenheid biedt te laten zien hoe hij (Verhoeven) over wijsbegeerte en poëzie denkt. Alles heeft natuurlijk met onze verhouding tot de werkelijkheid te maken, de verwondering over het feit dat is wat is, en dat deze werkelijkheid niet moet gemanipuleerd, verschalkt of vervangen worden. De nabootsing wordt dan een bedenkelijke zaak, en het feit dat de antieke kunstenaars het werkelijk bestaande als uitgangspunt blijven nemen, doet aan deze verschalking niets af: "Natuurgetrouwe afbeelding van de werkelijkheid was de hoogste prestatie van de kunstenaar, bij voorbeeld in de vorm van geschilderde druiven die op enige afstand niet van echte te onderscheiden zijn. Plato noemt dat bedrog, maar die kwalificatie komt niet voort uit zorg om de kunst; hij geeft niet een regel voor een kunstleer wanneer hij de natuurgetrouwe afbeelding verwerpt. Wat hij wil benadrukken is dat de werkelijkheid onvervangbaar is. Het leven is belangrijker dan de taal, het bestaande ding betekent meer dan de afbeelding daarvan. De *mimèsis* is niet in staat iets aan de werkelijkheid toe te voegen of haar op welke manier dan ook te beïnvloeden. De ware werkelijkheid is definitief buiten haar bereik, en buiten het bereik van degenen die mimetisch leven" (blz. 138). De kunstenaars, en nog meer de dichters die met het evocatieve woord 'een wereld buiten de werkelijkheid' kan creëren, confronteren de toeschouwers of de luisteraars niet met de werkelijkheid, integendeel. De poëzie kan ook meer aanspreken dan de filosofie, "haar bekoorlijkheid bestaat in de belofte dat zij de schijn zal behoeden voor pijnlijke ontmaskeringen. Zij is gemakkelijk te assimileren, maar daarom alleen mag zij nog niet als pedagogisch waardevol beschouwd worden. Juist op dit gebied van het gemakkelijke genot stelde Plato zijn strenge eisen. Het pedagogisch verantwoorde is voor hem bijna tegengesteld

aan het psychologische, zoals de norm tegengesteld is aan de feiten" (blz. 151).

De filosofie daartegenover is de ware erfgenaam van de wijsheid van de mythen; het inzicht dat ze verwerft, is het licht van de rede. De wijsgeer is daarom diegene die zich niet in de grot weet opgesloten, maar de werkelijkheid van de zon kent - hij is de ware geïnitieerde die zich niet aan de schijn, maar aan de werkelijkheid wijdt. In dat perspectief kan men verdedigen dat niet de kunst, maar de filosofie de ideeën uitdrukt. Plato verwijst naar de dichtkunst, maakt eigenlijk van haar gebruik, zoals hij ook allegorieën en mythen introduceert, maar uiteindelijk zijn ze aan het denken ondergeschikt. Zoals Verhoeven zegt: "Het is zijn doel de poëzie door de filosofie te vervangen (...). Het oneindige verschil tussen de poëzie en de filosofie is, dat de eerste begint en de laatste eindigt met de comprehensieve blik. Daarom kan alleen de filosoof de dichter begrijpen en is de dichterlijke wijsheid niet adequaat. Authentieke wijsheid is een laatste woord dat geen interpretatie nodig heeft" (blz. 98).

Hoe komt het nu dat Plato de dichter (en met hem de kunstenaars) in zijn dialogen uit de republiek laat bannen? "De zogenaamde verbanning - de term is ongelukkig, omdat Plato de dichters niet uit hun vaderland verdrijft, maar weigert hen toe te laten in zijn denkbeeldige samenleving - is het oordeel dat er voor de poëzie geen plaats is in een door de rede geleid leven. De controle is een maatregel tegen de poëzie voor zover die zich aan dat oordeel niets gelegen laat liggen en onrechtmatig voortbestaat. De poëzie, die aldus bestaat, is de weigering van wat in de hier bedachte samenleving als redelijkheid geldt. Zij vertegenwoordigt het leven dat niet door de rede verrijkt wil worden. De censuur die Plato instelt, is alleen maar ondanks zichzelf een ingreep in het domein van de poëzie en haar produktie. Want als ingreep lijkt zij de erkenning in te houden dat dit domein bestaat, en dat is volgens Plato nu juist niet het geval. Omdat Plato de poëzie niet kan opheffen, stelt hij haar onder controle. Die controle vervangt de opheffing die onmogelijk is" (blz. 167-168).

Wie *Het medium van de waarheid* van Verhoeven met aandacht leest, krijgt heel uitvoerig de gelegenheid om de uiteindelijk genuanceerde redeneringen in Plato's dialogen te volgen. De auteur heeft niets onverlet gehouden om de geargumenteerde stelling - de poëzie wordt afgewezen omdat zij een soort *muthos* is met de pretentie van een *logos* - ernstig te nemen. Verhoevens interpretatieve beschouwingen getuigen van enorm veel empathie, zodat men zeker niet kan beweren dat hij de teksten onrecht aandoet. Dit is geen klein kunstje, aangezien we in de dialogen van Plato toch moeilijk een doctrine, een systematische leer kunnen lezen. De auteur van *Het medium van de waarheid* heeft dus zijn interpretatie uit de verschillende dialogen moeten bijeen sprokkelen, zonder van de auteur van die dialogen een dogmaticus te maken. Maar Verhoeven verkeert bij Plato wel in verwant gezelschap: het lijkt erop dat ook hij liever filosoof dan dichter is. Het mimetisch karakter van de poëzie heeft iets met het maken gemeen, maar "het maken is niet een authentieke, uit zichzelf waardevolle waarde. Authentiek is niet het gemaakte of het produkt van een willekeurige wil, maar het zijnde. De beschouwing van het zijnde is voor

Plato en ook voor Aristoteles de enige eigenlijke bezigheid in het menselijk leven en al het andere is daaraan ondergeschikt. Het maken is als het ware een inadequate reactie op het bestaan van het zijnde" (blz. 142-143).

De hele vraag is en blijft natuurlijk of met deze visie, die aan Plato wordt toegeschreven - een stelling die Verhoeven heel aannemelijk maakt - de kunst niet tekort gedaan wordt. Moeten we met andere woorden Plato gelijk geven? Hebben wijsgeren, die de zijnsvraag - de vraag naar de zin van het zijnde - niet hebben vergeten, zich niet meer dan eens moeten realiseren dat zij slechts via het kunstwerk het zijnde konden beschouwen? Dat wil zeggen dat zij zich *par excellence* over het zijnde konden verwonderen, omdat zij zich heel uitvoerig met een wel bepaald kunstwerk konden inlaten. Dit kan wel waar zijn, en dit zal ook steeds opnieuw moeten blijken, maar, zoals Verhoeven zou kunnen argumenteren - en zoals hij trouwens in zijn besluit suggereert - op dat ogenblik geeft het kunstwerk te denken, zodat het denken het kunstwerk zelf transcendeert. De verwondering radicaliseren betekent denken en is geenszins een esthetische contemplatie. Wie na het bijwonen van een tragedie van Sophocles de uitvoering verzelfstandigt, maakt er een spektakel van en kent niet de ware katharsis. Maar hebben we daartegenover niet al zo vaak kunnen zien dat, *afgezien* van de verzelfstandiging van de uitvoeringen met haar mystificaties rond *enscèneringen* en *acteertalent*, de *Antigone* bijvoorbeeld een werkingsgeschiedenis heeft uitgelokt waardoor de mensheid door de eeuwen heen het licht van de tragiek heeft leren kennen? Dit is inderdaad geen aangelegenheid meer van de kunst zelf, maar van het denken dat het zijn in het zijnde ter sprake brengt. Dit is natuurlijk geen gedachte van Plato meer, maar de lectuur van zijn dialogen, waarvan Verhoeven in zijn boek een stichtend voorbeeld geeft, zet ongetwijfeld tot verder-denken aan.